

משפחה אחרת

פוטו אליה:
"האלבום המשפחתי"
של מזרח ירושלים

גיא רז

גיא רז הוא צלם וחוקר צילום, חבר הפורום לשימור אודיו-ויזואלי בישראל.

בצד אלבומי המשפחה המופיעים בגיליון זה, והמייצגים

בין השאר את האוכלוסייה היהודית הארץ ישראלית ומשפחות ירושלים היהודית, מעניין להציג גם את צילומי "אלבום משפחת ירושלים המזרחית", המשפחה האחרת. אמנם אין זה אלבום בעל מאפיינים רגילים: הוא לא עטוף בכריכת בד, ואף לא מכיל 24 דפים שחורים שעליהם מודבקים התצלומים. זאת ועוד, אין הוא מספר סיפור אחד, בעל רצף היסטורי ותוכני, כי אם פרק קצר מתוך אלבומה של המשפחה שהתגוררה שנים רבות מצדו השני של מעבר מנדלבאום, מעבר לחומות העיר העתיקה והשער החדש, ובעיקר במרחק רב מכל שנראה לעין. "משפחה" זו צולמה בידי הצלם הארמני אליה קהאוואג'יאן (Kahvedjian, 1910-1999) בסטודיו שלו, "פוטו אליה", שברחוב אל-חנקה 14 ברובע הנוצרי שבעיר העתיקה.

אל "פוטו אליה" הגיעו החל משנות ה-40 של המאה ה-20 אלפים רבים מתושבי העיר המזרחית: מוסלמים, נוצרים, ארמנים, חבשים ואחרים, נציגי כל הדתות והעדויות. בין המצולמים היו ילדים, מבוגרים, משפחות, אנשי דת, תיירים ואפילו חיילי הצבאות השונים שעברו בעיר. בניגוד למקובל

בארץ ישראל שנים רבות, אין זה צילום המשקף זווית ראייה קולוניאליסטית, בדומה לזו שניתן היה לראות בצילום המקומי בשלהי המאה ה-19, ולעתים גם בצילום היהודי המוקדם (1900-1949): מסורות צילום אלו העמידו על פי רוב בשולי הפריים את אנשי המקום, ובמרכז הפריים דווקא את התייר האירופי, את אתרי הקודש, או את היהודי הנאור המשנה סדרי עולם בארץ המתחדשת.

צילומי "פוטו אליה" משקפים מבט של בן העיר המזרחית בירושלים, המצלם את הקהילה המגוונת הסובבת אותו. עשרות אלפי האנשים בני כל גיל שהנציח במצלמתו, הפכו למעין משפחה אחת בזכות קהאוואג'יאן, שכן לאחר שעזבו האנשים את חנותו, נותרו התשלילים במחסנו של הצלם. כך התאחדו כל המצולמים לכדי משפחה אחת, הלוטה על פי רוב באפלה. התשלילים מספרים את סיפורה של קהילת העיר שבחציה השני: פניהם, לבושם ואמונותיהם של האנשים, ותוך כך גם דמותה האנושית של חלקה הפחות מוכר של העיר.

צילום אירופיות-נוצריות בעקבות הגעתם של צלמים אירופים רבים במאה ה-19. אלה הציגו את הרומנטיקה של ארץ הקודש, ואולם, עם חלוף השנים, התבססותם של הצלמים המקומיים בארץ והגעתם של הצלמים היהודים, השתנה המבט הצילומי והפך לתינודי יותר. התלמידים הראשונים בסדנת הצילום של גאראבדיאן היו יזקאל קבורק (Kevork) וגאראבד קירקוריאן, ובצדם פעלו כמה צלמים ארמנים נוספים, בהם האלאדג'יאן, טומאיאן ומאגראדציאן, שהשתייכו למסורת הצילום הארמנית הקלסית. צלמים אלו הניחו למעשה את התשתית שעליה המשיכו לפסוע קהאוואג'יאן והובאנס שאקאלניאן, שהמשיכו לצלם בסגנון הארמני הקלסי: העמדות וקומפוזיציות מינימליסטיות, שנגזרו מהצילום האירופי של התקופה ומצילום שמרני בהקשר הדתי-מסורתי. צילום זה היה בעיקרו עובדתי ומתעד, ללא התערבות בפריים הצילומי. עם זאת, בתקופתם של בני דור ההמשך הפך הצילום גם ליותר נקי וקר, ומעט יותר סכמתי, בדומה לצילום היהודי שהתפתח בשנות ה-30 בארץ.

מסדנה דתית לעסקי צילום: הצילום הארמני בירושלים

מסורת הצילום הארמני בעיר העתיקה החלה כבר ב-1860, ולמעשה הייתה אבן דרך בראשית הצילום המקומי בארץ. הכומר הארמני יסאיי גאראבדיאן (Garabedian, 1825-1885) הגיע ארצה ב-1844, ודמותו מופיעה כבר בתצלום עצמי המתוארך ל-1855. גאראבדיאן הקים סדנה למלאכת הצילום בכנסיית סט ג'יימס הארמנית שבעיר העתיקה ב-1860, וכצלם של הפטריארכיה עמדו לפניו שתי מטרות: צילום מקומות קדושים בארץ והפצתם לצורך עידוד הצליינות הארמנית, וצילום מקומות היסטוריים בארמניה עצמה. גאראבדיאן הפך לפטריארכ ב-1865 וחדל מעיסוקו בצילום, אך הוסיף לטפח את הסדנה שהפעילו כמה צלמים צעירים, ובהם גראבארד קריקוריאן (Krikorian, 1847-1918). קריקוריאן פעל בסדנה (שנסגרה לבסוף ב-1885) עד 1882, ולאחר מכן הקים סטודיו עצמאי ועבד בו במשך שנים רבות. עד תחילת המאה ה-20 עוד הושפע הצילום הארמני ממסורות

מאורפה לירושלים: "פוטו אליה"

איליה קהאוואג'יאן נולד באורפה שבדרום מזרח טורקיה, אך בהמשך חייו הגיע לירושלים, ובה למד צילום ועבד עד יומו האחרון. הוא התייתם בטבח הארמני במלחמת העולם הראשונה (1915-1918), ואז נדד קהאוואג'יאן ללבנון, שם שהה כשנה, ומשם המשיך עם קבוצת של יתומים ארמנים לנצרת. כשנשאל במה הוא רוצה לעסוק לכשיגדל, השיב – בצילום. בשנת 1924 נשלח למנזר הארמני בירושלים העתיקה, שם עבד ולמד צילום בסדנת הצילום הארמני, ובמקביל עבד גם בחנות הצילום של גאראבד קריקוריאן. בתקופת המנדט הועסק בין היתר כצלם אוויר בחיל האוויר הבריטי. בסוף שנות ה-20 החל קהאוואג'יאן לעבוד ב"פוטו חנניה", שפעל ברחוב הסמוך לשער יפו, וב-1940 אף קנה את החנות כולה. תשע שנים מאוחר יותר, לאחר חלוקת ירושלים בתום מלחמת העצמאות, פתח קהאוואג'יאן את סטודיו "פוטו אליה" ברובע הנוצרי, לא רחוק מכנסיית הקבר.

פרט לעיסוקו בסטודיו הירושלמי פעל גם ברחבי הארץ כצלם תיעודי. תצלומיו לאורך השנים עוסקים בעיקר בתיעוד חיי היום-יום של האוכלוסייה הערבית בארץ ישראל, אך הוא צילם גם תמונות בנקודות התיישבות יהודיות, ועד מלחמת העצמאות גם יהודים בעיר העתיקה.

בצילומיו הקלסיים הוא משמר את רוח הצילום הארמני והאירופי המוקדם, אך מוסיף לו נופך פחות חמור ומוקפד, וחושני יותר. בנו של איליה, קבורק מפעיל את "פוטו אליה" עד היום.

עיון בתצלומי הסטודיו, בצבעי שחור-לבן, הוא בראש ובראשונה מבט בעיני האנשים המצולמים. חוץ מזה, ניתן לבחון גם את סגנון הבימוי והעמדת האנשים בסטודיו, כמו גם את לבושם, שבחלקו הוא מקורי של המצולמים, ובחלקו נלקח מהסטודיו עצמו לצורכי הצילום, בעיקר הלבוש האוריינטלי שהוצע לתיירים. הרקעים הפשוטים של הצילומים עשויים בדרך כלל מווילון או קיר בעלי גוון אחיד, התואמים את אופי צילום הסטודיו "הרזה", שרווח משנות ה-30 ועד שנות ה-60. מעניין גם לראות את האביזרים השונים שהיו בסטודיו לצורך הצילומים השונים: צלב, צמר כבשים או צעצועים לצילומי הילדים, זרי פרחים עבור צילומי חתן וכלה, וכן הלבוש המסורתי והצניעות המוקפדת של המצולמים.

מבחינה מקצועית, ניתן להבחין בקלות בכישוריו הטכניים של קהאוואג'יאן, ובעיקר בשליטתו באור. מעבר לכך ניתן להבחין בדמיון הרב בין צילומיו לאלה שצולמו בסטודיואות לצילום בעיר המערבית. פרט לכל אלו, ניתן לחזור ולהכיר מחדש את נוכחותם של האוכלוסייה האחרת של ירושלים, שזוהו רק צוהר קטן אליה: אל העולם, הצלם והמשפחה שמעבר.

התצלומים באדיבות קבורק קהאוואג'יאן, בנו של הצלם, "פוטו אליה" ירושלים.

לעיון נוסף:

ג' רז (עורך),
צלמי הארץ:

מראשית הצילום
ועד היום, מקום
הוצאה? 2003.